

ԳԻՏԵԼԻՔ ԵՐԱԺՇՏԱԳԵՏՆԵՐՈՒՆ

Մարտի, 7 Յուլիս 1947

Սրբազան Հայր,

Եկեղեցական պաշտամանց զանազան ժամերու յատուկ երգեցողութիւնները, մասնաւորապէս շարականները ծաղկեալ ոճով մը եռածայն դաշնաւորելու գաղափարը որ ունեցած է՝ յանդուգն ծրագիր մըն է արդարեւ, եւ ինչպէս կը գրէ՛ք, մեկեմասի մը օժանդակութեամ կարօտ:

Կ'ուզէի հանգամանօրէն ծանրանալ այս հարցի մասին բայց նամակս շատ չ'երկարելու համար կը բաւականամամ քիչ մը աւելի խիտ կերպով տալ մտածումս:

Մեր եկեղեցական երաժշտութիւնը շահեկան է, դիտուած մանաւանդ *musicologue*ի աչիով, նախ իր երաժշտական *system*ովը, այսինքն 8 ձայներուն եւ անոնց յարակից դարձումներու այլազանութեամբը: Այդ այլազանութիւնը շատ քիչ զգալի է ոչ-երաժիշտի մը ականջին որուն համար միօրինակ կը թուին մեր *mode*ները, բայց իրականին մէջ անոնք իրարմէ կը զանազանուին նուրբ տարբերութիւններով, իւրաքանչիւրն ունենալով իւրայատուկ դիմագիծ եւ նկարագիր: Երկրորդ, շահեկան է նաեւ այդ քաղմատեսակ *mode*ներու խառն գործածութեամբը, ինչ որ անհուն կարելիութիւններ կը ստեղծէ խմամի դարձումներու մէջ մտնել-ելնելու, համեարեղօրէն փոխանակելով զանոնք իրար հետ: Այս է իր գլխաւոր հարստութիւնը:

Զափական տեսակէտով ալ որոշ շահեկանութիւն կը ներկայացնեն մասնաւորապէս միայնակ երգուած կտորները, ստեղի, տաղ, գանձն, մեղեդի եւլն: Իսկ բուն շարականները (Օրհնութիւն, Հարց սարօքն), հազուադէպ քաջառութիւններէ դուրս, մեծամասնութեամբ կը ներկայանան *prose* վիճակի մէջ, այսինքն աղատ եւ իրենց մեղեդիական այլ մանաւանդ չափական կազմուածով, պահելով հանդերձ *modalite*ի տեսակէտով իրենց հիմնական կառուցուածքին յատուկ շահեկանութենէն մաս մը:

Արդ, նկատելով որ մայր եղանակը ի յառաջագումն տրուած (*impose*) է, եւ ի մասնաւորի շարականներուն մէջ, մեղեդիական ու չափական աղբատութիւնովը նեղ սահմանի մէջ կը կաշկանդէ երաժիշտը, պարզ է որ այս վերջինը չկրնար ազատ թռչի՛ք տալ իր ներշնչումին այն չափով ինչ չափով որ պիտի կրնար տալ ինքնուրոյն ստեղծագործութեան մէջ: Իր գործը սահմանապէս փակուած է ուրեմն միայն դաշնաւորման մէջ ուր միմանապէս չունի ամէն կազատութիւն, հիմնական ջանքը ըլլալով հաւատարիմ մնալ եղանակի ոգիին եւ անոր քաղմական նկարագրէն չհեռանալ: Կը հետեւի որ շարականներու դաշնաւորումը ոեւէ երաժիշտի չկրնար խանդավառել որոշ աստիճանէ մը աւելի: Այս է պատճառը որ Կոմիտաս Վարդապետ, հակառակ իր հոգեւորականի հանգամանքին, պէտք եղած չափով չէ հետաքրքրուած ընդհանրապէս եկեղեցական երաժշտութիւնով ու մասնաւորապէս շարականներով:

Միջանկեալ ըսեմ որ, այս միջոցիս, իմ հսկողութեան տակ Փարիզի մէջ տպուելու վրայ է նոր պրակ մը որուն մէջ ամփոփուած են այն քանի մը սակաւաթիւ եկեղեցական երգերը զորս Վարդապետը դաշնաւորած է եւ որոնց մէջ կը պատահինք միայն Աւագ Մարտի Օրհնութեան (Կարգ Թաղման Տեառն) անունին տակ, սարքին մէջ գտնուող Մեծացուցէին հետ միասին:

Էջմիածնայ մէջ տպուած Շարականը չունիմք հոս, բայց 30 տարի առաջ, Կեդրոնական վարժարանի միջոցաւ, յոյսովս, օրհնութեան օրերէն զարկէ:

անցնելու գայն եւ քանի մը "հարց"եր ընդօրինակած՝ եւրոպական նօթագրութեան վերածելով: Այսօր երբ քննական աչիով կը դատեմ, կը տեսնեմ որ ծայրէ ի ծայր սրբագրութեան կարօտ է մեր Շարականը, մեղեդիական թէ չափական կրկնակ տեսակետով: Ա) Շեշտադրական կանոնները այլափոխուած են: Բ) Ծանրացած է օտարաբանութիւններով ու երկարաբանութիւններով, որոնք չեն արդարացներ քանահիւսութեան իմաստը: Գ) Բնագրին մախադասութիւնները չեն համապատասխաներ երաժշտական մախադասութիւններուն: Ինչպէս գիտեմ, 8 ձայներէն իւրաքանչիւրը ունի իր ասածայնը եւ իր այլազան վերջաւորութիւնները (*cadences*), որոնք կ'իյնան ձայնին համեմատ, 5րդ, 3րդ, 4րդ կամ առաջին աստիճաններուն վրայ, հպատակելով քնագրի կետադրութեան: Այս տեսակետով եւս ահռելի պիտի մնային ու կամայականութիւններ կան: Նպատակս է եզրակացնել որ դաշնաւորման սկսելէ առաջ անհրաժեշտ է այս բոլոր սրբագրութիւնները կատարել:

Էջմիածնայ շարականը ինչպէս գիտեմ, գրի առնուած է Պոլսէն կանչուած Թաշնեանի աշխատակցութեամբ եւ Գեորգ Դ. Վեհափառ Վաթոյիկոսի հովանաւորութիւնով ու գործակցութիւնով եւ թէ չեմ սխալիր տարիներ տեսած է այդ աշխատանքը որ արդէն ձեռագիր վիճակի մէջ գոյութիւն ունեցող եղանակները, առանց հիմնական բարեփոխութեան, գրի առնելէ ուրիշ բան չէ եղած: Այն ինչ որ դուր կ'ուզէմ ընել **Monumental** է: Բաղդատաբար Ձեր ծրագրածին, Էջմիածնայ տպագրութիւնը տղու խաղալիք է, գաւաթ մը ջուր խմելու պէս քան մը, ոեւէ պատրաստուած երաժիշտի համար: Ամբողջ կեանք մը հագիւ պիտի քաւէր գլուխ հանելու համար ձեր ծրագիրը վերեւ պարգած ձեռով:

Համոզուած եմ արդարեւ որ եթէ Ձեր առաջարկը ընդունիմ, հաւանաբար շատ խորը պիտի մխրճուիմ անոր մէջ, ուրիշ ոեւէ մախաբիութիւն մտնելու աստիճան, բայց ներկայ պարագային կը խորհիմ թէ, շնորհիւ ունեցող երաժիշտներ չեն պակսիր մեր մէջ որոնք կարող են ինծի չափ եւ ինձմէ աւելի, մեր երաժշտական անդաստանին իրենց տուրքը բերել գուռ գեղարուեստական ինքնուրոյն ստեղծագործութիւններով: Մինչդեռ կը կասկածիմ որ ուրիշ մը կարենայ ընել ձեր ուզածը, տրուած ըլլալով որ գէթ ներկայիս մեր հայ երաժշտագէտներուն մէջ չկայ մէկը որ հաւասար չափով հմտացած ըլլայ, եւրոպականին հետ հայ եկեղեցական երաժշտութեան, այնպէս որ ձեր առաջարկած աշխատանքը, իր կէս մը գիտական-քանասիրական գոյնով, դիտուած մանաւանդ իր բերելիք օգտակարութեան կամ մատուցանելիք ծառայութեան տեսակետէն, նոյնքան արժէքաւոր վաստակ մըն է եւ կ'արժէ գոհողութիւն մը ընել գայն ի գլուխ հանելու համար: Հոյաշէն գործ մը արդարեւ որ մայր տանարի մը շինութեան համարժէք նշանակութիւն ունի, իբրեւ մնայուն կոթող, որ ի հարկէ գեղարուեստական գլուխ գործոցի մը բարձրութիւնը չի կրնար ներկայացնել բայց կոչուած է արդիական ձեւի մը տակ, մեր եկեղեցական երաժշտութեան գեղեցկութիւններն ու շահեկանութիւնը երեւան հանել:

Ուրեմն եթէ մեկնեմա մը գտնուի այս գործին իր անունը կապել ուզող, կ'ընդունիմ սկզբամբ Ձեր առաջարկը: Մինչ այդ կը բանամ Ձեր թելադրած երկու կտորներէն մէկուն վրայ աշխատիլ երբ Պատարագի գործը քիչ մը թեթեւնայ:

Հաճեցէ՛ք խնդրեմ, Սրբազան Հայր, ընդունիլ խոր յարգանքս հաւատարմով:

Վարդան Սարգսեան

Յ.Գ.- Գիտեմ որ գրածներս նորութիւններ չեն Ձեզ համար եւ կը խնդրեմ որ չկարծե՛ք թէ բանգիտութիւն ծախել է եղած նպատակս: Նախապէս մտածեցի "նմանակ խմբագրութեան" անունին տակ, որպէս յօդուած գրի առնել Ձեր պարբերաթերթին համար, բայց յետոյ խորհելով որ մասնագիտական հարցերով չեն հետաքրքրուիր ընթերցողները, կամ աւելի ճիշդ, դեռ ծրագրային վիճակի մէջ գտնուող հարց մը պէտք չէ յուզել հրապարակաւ՝ փոխեցի մտածումս:

Բարձրաշնորհ

Տէր Տիրան Եպիսկոպոս Ներսոյեան

Առաջնորդ Հայոց Ամերիկայի

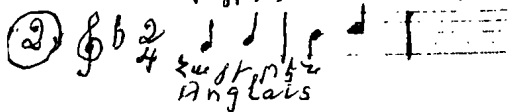
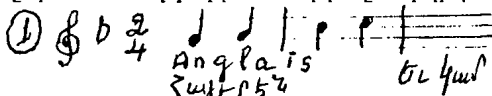
Սրբազան Հայր,

Վ.Ս

Մարտէլլ, 8 Յուլիս 1947

Ինձի անծանօթ պատճառաւ, Ձեր 3 Յունիս թուակիր նամակն ստացայ սովորականէն շատ ուշ, այսինքն Յունիս 27ին: Քանի մը օր վերջ ստացայ նաեւ Պատարագներն ու ձեռագիր օրինակը պարունակող ծրարը, բայց մինչեւ օրս չեմ պատգած թուղթը:

Ձուզելով աւելի երկար սպասցնել Ձեզ կը փութամ պատասխանել վերոյիշեալ Ձեր նամակին որուն պարունակութիւնը նկատի ունիմ: ա) Անգլիերէն գրութիւնը կ'ուզէ որ իւրաքանչիւր *portee*-ի տակը գրուի, Հայերէնը վերապահելով վրային: Փորձուած եւ ընդունուած սովորութիւնն է, երկուքը մէկ գրել տակ տակի:

Երկու պատճառով, նախ ընթերցման դիւրութեան համար, երկրորդ աչի՛ր աւելի հաճելի կ'երեւայ: Եթէ մասնաւոր անպատեհութիւն մը չէ՛ տեսներ, նախընտրելի կը սեպեմ այս ձեւը եւ վստահ եմ որ դուք ալ գոհ կը մնաք: Հանեցէ՛ք միայն իմացնել ինձ թէ վերոգրեալ երկու տարագներէն ո՞ր ձեւը կ'ուզէ՛ք:

բ) "Օրինեա Տէր" երը, բացի երեքէն ուզած է՛ք ջնջել: Այս մասին դիտողութիւն չունիմ, բայց եթէ տեղ խնայելու համար է, կորուստ չեն պատճառք, ի հարկին կրնամ սեղմեցնել դիւրութեամբ:

գ) Տառերը աւելի մաքուր գուրս կուգան քիչ մը շեղ գրուելու պարագային, բայց եթէ պնդէ՛ք, կը ջանամ ուղղածի՛գ գրել:

դ) Ձեռագիր պատարագը աչէ՛ անցուցի: Ինչ ինչ կտորներ վնաս չունին, բայց մեծ մասը գոհացուցիչ է: Մէկ ծայրէն միւսը անփոփոխ պահուած են. 1. դաշնաւորումը, 2. դաշնաւորեալ ձայներու *me'lodique* գիծը, 3. ձայներու յարաբերական դիրքը, այսինքն իրար հետ չեն փոխանակուած: Այս կերպով կատարուած աշխատանքը կը ներկայանայ որպէս *transposition* մը ինչ որ համարժէ՛ք է պարզ ընդօրինակութեան: Այսինքն այն է որ ձայները չեն հնչեր այնպէս կուռ եւ ներդաշնակ ինչպէս պիտի հնչէին քնագրին մէջ: Եթէ զայն գրի առնող երաժիշտը խմբական երգեցողութեան փորձառութիւնն ունի, ինքն ալ տեսած պէտք է ըլլայ այդ անպատեհութիւնը զոր դարմանելու համար, անհրաժեշտ է որոշ փոփոխութիւններ դնել յիշեալ երեք կտորումն մէջ, հոն ուր պահանջը զգալի է:

Այս առթիւ միջանկեալ ըսեմ նաեւ որ վերծանումի առաջին աշխատանքներս, որոնց ձեռնարկեցի արդէն, *disputed* եւ ինձ որ *A.R.A.* ժողովականութեան մը

պայմանները յարգելու տեսակետն մախընտրելի ձևն է ֆառաձայն դաշնաւորումը: Եթէ արական ձայները բաղկացած ըլլային միայն **tenor**ներէ կամ միայն **basse**ներէ կարելի էր ճար մը գտնել, իսկ երկուքը մէկ խառն կերպով մէկ ձայնի մէջ համադրելու պահանջքը կը ստիպէ զիս յաճախ ռոդեգրել այնպիսի ելեւէջներ որոնք ինծի համար ալ գոհացուցիչ չեն միշտ: Այս կէտը պիտի կազմէ գործին տկար կողմը:

դ) **Mise en page**.-- Այս հարցի մասին հանգիստ եղէք, Կոմիտասի պատարագին (Փարիզ հրատարակուածը) **appagination**ը մոյնութեամբ եւ կէտ առ կէտ ես տուած եմ, հաշուելով իւրաքանչիւր տողի տարածութիւնը եւ իւրաքանչիւր էջի առանկագոյն բովանդակութիւնը, այնպէս որ գլիշէները շինուած են հաւատարմօրէն միշտ իմ գրածին վրայէն լուսանկարուածի պէս: Արդէն սկսայ կազմել **appagination**ը իւրաքանչիւր էջի մէջ **3x3=9 porte** սղմեցնելու հաշուով եւ ջանալով այնպէս մը տեղաւորել որ էջերը դարձնելու պարագային երգերը չկիսուին որքան հմար է:

Թելադրանք մըն ալ իմ կողմէ եթէ թոյլ կուտաք: Գիտե՛ք անշուշտ որ մերկայիս տպագրական մէկէ աւելի **procede**ներ կան, որոնցմէ մէկն է **ovset** ըսուածը, որով տպագրուած է Կոմիտասի պատարագը Փարիզի մէջ: Աւելի աժան դուրս կուգայ եւ մոյնքան մաքուր որքան լուսատիպ գլիշէներու տուածը (**zincographie**): Այդ պարագային թէ՛ Անգլիերէն եւ թէ՛ Հայերէն ընագիրներն ալ շատ աւելի խնամեալ կ'ըլլան թոյլ տալով տպագրական տառերու գործածութիւնը: Ընտիր թուղթի մասին ալ ճար մը կը գտնուի եւ կամ ի հարկին միայն գլիշէները պատրաստելով Փարիզի մէջ, կը դրկուին անոնք **Ձեզի**, մնացածը պարզ տպագրութեան հարց է: Այս վերջին պարագային կրնաք գեղչել ինձ համար իբր վարձատրութիւն յատկացուած գումարին մինչեւ մէկ երրորդը:

Հանեցէ՛ք խնդրեմ ընդունիլ, Սրբազան Հայր, խոր ակնածանացս հաւաստիքը:

Վարդան Սարգսեան

19 Նոյեմբեր 1947

Բարձրաշնորհ

Տ. Տիրան Եպիսկոպոս Ներսույեան

Առաջնորդ Հայոց Հիւսիսային Ամերիկայի

Նիւ Եօրթ

Սրբազան Հայր,

Ստացայ Ձեր 9 Նոյեմբեր թուակիր մամակը, յարակից **musique**ով եւ չեփով որուն համար կը փութամ ջերմ շնորհակալութիւնս յայտնել: Այսօր իսկ քօսքիմ յանձնեցի երկրորդ պրակը (մինչեւ էջ 44) յանձնարարեալ ծրարով: Կը հաստատեմ նախորդ մամակս որուն մէջ տուած էի հնչուն տօլարի հրապարակի մօտաւոր գինը: Կը յուսամ թէ Պրն. Ալեմշահի միկնումէմ առաջ առիթը կ'ունենա՞մ գինքն տեսնելու վերստին:

Նկատի առի Ձեր սրբագրութիւնները անգլիերէն բնագրին վրայ, մոյմպէս Ձեր նամակով տուած նկատողութիւնները:

1. Մէքօնօմի չափերը կ'աւելցնեմ ըստ Ձեր փափաքին:

2. Սարկաւագի եւ Բահանայի բաժիններու թէ **musique**ը եւ թէ խօսքերը աւելի փոքր բունթօով պէտք է կրաւ ըլլան արդարեւ, ինչպէս ընել տուած եմ Կոմիտասի արդէն տպուած պատարագին մէջ: Այդ մասին պէտք եղած յանձնարարութիւնը չեմ մոռնար ընել:

3. Սարկաւագի եւ Բահանայի բաժինները չեմ կարծեր որ պատճառ ըլլան էջերու խնդման, ինչու որ առաւելագոյն 10 տողէն աւելի չեմ դրած իւրաքանչիւր էջի մէջ:

4. Ճիշդ է որ ձեռագրիս մէջ կարգ մը վանկեր մօթերէն քիչ մը հեռու ինկած են քայց գլիշէին պատրաստութեան առեմ առոմք իրենց ճիշդ տեղը պարտաւոր են գրաւել, այդ մասին եւս **graveur**ին ուշադրութիւնը հրաւիրել կրնամ, ինչպէս արդէն ունիմ ուրիշ ցուցմունքներ ալ ընելու ի ասին տողերու հեռաւորութեան եւ այլ մի քանի մանրամասնութեանց՝ որոմք մախապէս գծուած **porte**ներով սովորական **musique**ի թուղթերու վրայ անկարելի էր տալ:

5. Գիծերու եւ գծիկներու մասին ընդունուած կանոնը հետեւեալն է: 1. Մէկէ աւելի վանկերէ կազմուող բառի մը բոլոր վանկերուն մէջ գծիկներ կը դրուին ցոյց տալու համար որ բառը ատոնցմով կապուած ամբողջութիւն մըն է: 2. Ձվերջացած բառի մը վանկերը մէկէ աւելի գծիկներու շղթայով կը կապուին եթէ բազմաթիւ մօթեր կը կրեն իրենց վրայ: (Մէկ յաւելուածական մօթի համար մէկ գծիկ, իսկ մէկէ աւելիներու համար բազմաթիւ): 3. Միավանկ բառերէն ետք գիծ չդրուիր, ա) եթէ մէկ մօթ ունի վրան, բ) կը դրուի եթէ մէկէ աւելի մօթեր ունի վրան եւ այդ գիծը կ'երկարի մօթերու կամ **mesure**ներու թիւին չափով: 4. Բազմավանկ բառերու վերջին վանկն ալ կը հպատակի թիւ 3. կանոնին, այսինքն գիծ կ'առնէ այն առեմ միայն երբ մէկէ աւելի մօթեր ունի իր վրայ: (Հակառակ պարագային ոչ մէկ գիծ):

Այս կանոնները մոյմն են ամէն լեզուի համար, քայց երբ մեղեդի մը իր տակ կը կրէ երկու տարբեր լեզուով բնագիրներ, բառերը իրենց վանկերու թիւով ճշտիւ իրար չեն համապատասխաներ միշտ, այդ պատճառաւ մէկ լեզուին մէջ

երկար գիծ ստացող վանկ մը (միավանկ կամ վերջին վանկ) կը պատահի որ միւս լեզուին մէջ ընկերացած (զուգադիպած) ըլլայ բազմավանկ բառի մը առաջին վանկին կամ միջին վանկերուն: Այդ պարագային նախորդ լեզուին համապատասխան վանկին յատուկ երկար գիծին տեղ կ'ստանայ ընդհատուած գծիկներու շղթայ մը եւ փոխադարձաբար: Եւ կամ կը պատահի որ մէկ լեզուին մէջ վանկերու թիւը աւելի ըլլայ, միւսինը՝ քիչ եւ փոխադարձաբար: Ահա այս զարտուղութիւններուն պատճառաւ է որ երկու բնագիրներուն մէջ գիծերը միակերպ չեն կրնար ըլլալ միշտ, անխուսափելիօրէն: Այս անկանոնութիւնը աւելի բարդ կամ խառնակ երեւոյթ մը կը ներկայացնէ երբ մէկ **porte'e** վրայ երկու ձայն գրի առնուած է եւ երբ այդ երկու ձայներէն իւրաքանչիւրը տարբեր բառեր կամ տարբեր վանկեր ունի երգելի: Արական ձայներու յատուկ մեր երրորդ տողը յաճախ այս անհանդիսարկաւորման առջեւ դրաւ մեզ ակամայ, տող շահելու համար, բայց եւ այնպէս վարժ ընթերցող մը չկրնար սխալիլ:

Ուրիշ նկատողութիւններ եթէ ունենաք կը խնդրեմ որ իմացնէք ինձ անվերապահ կերպով, ինչու որ ես ալ հոգածու եմ ի բնաւորութենէ, բայց երբեմն աչքէս բան մը կրնայ վրիպած ըլլալ:

Հանեցէք խնդրեմ ընդունիլ, Սրբազան Հայր, խոր յարգանացս հաւաստիքը:

Վարդան Սարգսեան

Նամականի Վարդան Սարգսեանի
ընդ Տիրան Ներսոյեանի
եւ ընդ Թորգոմ Վրդ. Մանուկեանի
Տպարան Սրբոց Յակոբեանց
Երուսաղէմ, 1996,
էջ 6-9, 24-25